

Hititler'de Karaciğer Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Bunların Etrüskler'deki Uzantısı

The Fortune-Telling of Liver, Bird-Flying in Hittites and Their Tracks on Etruscans

Murat Orhun*

Özet

Eski Çağ insanı, doğadan korktuğu, kontrol edemediği, kendisinden üstün gördüğü varlık ve olayların tanrısal güçler olduğuna inanmıştır. Bunun sonucu olarak Güneş, Ay, gökyüzü, toprak, su, bitki vb. doğa unsurları ilahlaştırılmış, başlangıçta tüm dinler politeizm, yani tanrılar alemi (pantheon) anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Eski Çağ insanının, tanrıların kendisiyle ilgili alması oldukları kararları öğrenme arzusu ise, falcılığın temelinde yatmaktadır. Bütün eski toplumlarda olduğu gibi, gerek Hititler, gerekse Etrüskler tanrısal iradenin bilinmesine izin verecek falcılık teknikleri geliştirmişlerdir ki, karaciğer falı ve kuş uçuşu falı bunlar arasında yer almaktadır. Bu çalışmada; Hititler ve Etrüskler cephesinden farklı zaman ve mekanda hayat bulmuş olmasına karşın, benzer kimlik arz eden bu iki teknik ele alınmıştır. Böylece, Anadolu'nun ileri medeniyetlerinden birini kuran Hititler ile, yine Avrupa'nın ileri medeniyetlerinden birini kuran, Anadolu orijinli bir kavim olduğu görüşü büyük ölçüde kabul gören ve Roma kültürü üzerinde önemli ölçüde tesir sahibi olan Etrüskler arasında kültürel bir bağlantı bulunduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Etrüsk, Roma, fal, uzantı.

Abstract

The human in ancient times regarded certain supernatural objects or events, which looked superior to them as celestial because he was afraid of the nature. As a result, he made up a number of totems in the nature such as the sun, moon, sky, soil, water, plants and etc.; for this reason all religious movements were built on a politeist and pantheist mind. On the other hand, the irresistible desire in man to find out what gods thought of him was the main constituent of the fortune-telling. As in all ancient societies, Hittites and Etruscans also developed certain techniques of fortune-telling to know about the theological wish, among which were fortune-telling of liver or bird-flying. In this study, in spite of the highly distant time zones of Hittites and Etruscans, these two similar techniques were depicted. In that way, it is correlated that there could be a cultural link between Hittites, who established a prominent civilization in Anatolia, and Etruscans, assumed to be an Anatolian originated society before establishing another prominent civilization in Europe, who also had a prominent effect on Roman culture.

Key Words: Hittite, Etruscan, Roman, fortune-telling, track.

* Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı, e-mail: etruscan@mynet.com

görsel

Akademik
Bakış

231

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

Giriş

Eski toplumlar için doğadaki fenomenlerin hepsi belitseldi. Şu demek ki, insanın kontrolü dışında olduğu görülen olağanüstü olayların hepsi kudretli, ama insana benzeyen ilahi güçler, yani tanrılar tarafından tanzim edilirdi. Dünya'nın bölümlere ayrılı ve her birinde ayrı bir tanrının kontrolü altında olduğuna inanılırdı. Tanrılar görülemez ve ölümsüzdü. Fakat, ihtiyaçları, ilgi duydukları konular ve kendilerine tapınanlara yönelik tutumları açısından bir insan olarak düşünülürlerdi.¹ Romalı düşünür Marcus Tullius Cicero (MÖ 106-43), yeryüzünde falcılığı² kullanmayan bir toplum yoktur diyerek çok yerinde bir teşhiste bulunmuştur. Ona göre, falcılığın temelinde, insanın, tanrıların kendisiyle ilgili almış oldukları kararları öğrenme isteği yatmaktadır.³ Bütün eski toplumlar benzeri Hititler ve Etrüskler, tanrısal iradenin soruşturulacağı, ya da tanrısal öğüdün talep edileceği çeşitli falcılık tekniklerine başvurmuşlardır. Karaciğer falı ve kuş uçuşu falı bunların ikisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, MÖ II. bin yılda Anadolu'da ileri bir uygarlık tesis eden Hititler ile, yine MÖ VIII-I. yy.da İtalya'da ileri bir uygarlık tesis eden, Anadolu kökenli oldukları görüşü büyük ölçüde benimsenen⁴ ve Roma kül-

¹ Oliver Robert Gurney, *Hititler* (çev. Pınar Arpaçay), Ankara 2001, s. 133, 134. Politeizm; birden çok tanrıya, ya da tanrısal varlığa, iyilik veya kötülük kaynağı doğaüstü güçlere tapınmayı, ya da onlardan sakınmayı temel alan inanç ve ayin sistemi olarak tanımlanmaktadır. *Ana Britannica VI*, İstanbul 1993, s. 509.

² Falcılık; ussal bir temele dayanmadığı düşünülen çeşitli tekniklerle, gelecekte ve bilinmeyenenden haber verme ve kişilik okuma sanatı olarak tanımlanmaktadır. *Ana Britannica VIII*, s. 430.

³ Ahmet Ünal, *Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1999, s. 257.

⁴ Etrüskler'in kökenine ilişkin farklı görüşler bulunmakta olup, bunlar: 1-Doğulu görüşü: Herodotus'a (MÖ 484-420) göre, Etrüskler'in ana vatanı Anadolu'daki Lydia'dır. *Herodotus I.94*. 2-Yerlilik görüşü: Halicarnassus Dionysius (MÖ 60-MS 7) ise, Etrüskler'i, İtalya'da çok eski zamanlardan beri var olan yerli bir kavim olarak kabul etmektedir. *Halicarnassus Dionysius I.26, 30*. 3-Kuzeyli görüşü: Etrüskler, İtalya'ya Alp Dağları üzerinden gelmiş olan Hint-Avrupa kökenli bir kavimdir. H. H. Scullard, *The Etruscan Cities and Rome*, Ithaca, New York 1979, p. 43. 4-Oluşum görüşü: Etrüskler, İtalya'daki yerli ve yabancı tüm etnik unsurların, uzun bir tarihi ve kültürel süreç içerisinde, çeşitli etkilerle de yoğrularak, birbirlerini özümlemesi sonucu yepyeni bir kimlik kazanmasıyla meydana gelmiş, İtalya'nın yerlisi olan bir kavimdir. Alain Hus, *The Etruscans*, New York 1961, pp. 79, 80. Bu görüşlerin en çok bilineni ve büyük ölçüde kabul göreni ise, Etrüskler'i Anadolu orijinli sayan Doğulu görüşüdür. Henry Harrel-Courtés, *Etruscan Italy*, New York 1964, p. 10. Geleceğin bilimi addedilen genetik mühendisliği kullanılmak suretiyle, Guido Barbujani başkanlığındaki on üç ilim adamı tarafından İtalya'da 2004 yılında yapılan ve Etrüskler'in genetik olgunlukları modern toplumların seviyesine sahip nitelikte biyolojik olarak homojen bir kavim, genetik açıdan da, günümüzde İtalya'da yaşayan İtalyanlar'la değil, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika bölgesinde yaşayan insanlarla akraba olduklarını kanıtlayan antropolojik araştırma, köken problematiğine ve de Doğulu görüşüne yepyeni bir ivme kazandırmıştır. Cristiano Vernesi vd., "The Etruscans: A Population-Genetic Study", *American Journal of Human Genetics*, LXXIV/4, 2004, pp. 694-704.

Görüş

Akademik
Bakış

232

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

türü üzerinde önemli miktarda tesir sahibi olan⁵ Etrüskler'de, benzer şekilde rast gelinen bu ritüellerin mütalaa edilmesi, birbirinden farklı zaman ve mekanda hayatiyet kazanan bu iki toplum arasında kültürel bir bağ kurulması açısından önem arz etmektedir.

⁵ Devlet iktidarını kullanabilme, velayet altındaki kişilere emir verebilme ve uygulanması için gerekli tedbirleri alabilme yetkisi şeklinde tarif edilebilecek imperium kavramı, Roma'ya Etrüskler'den geçmiş olup, Roma, bu kavramı sadece felsefi anlamda değil, şekil bazında da Etrüskler'den almıştır. Massimo Pallottino, *The Etruscans*, Harmondsworth, Middlesex 1955, p. 143; Michel Villey, *Roma Hukuku Güncelliği* (çev. Bülent Tahiroğlu), İstanbul 2000, s. 16. Roma consul'leri bir makam koltuğuna (sella curulis) oturmuş, kenarlarında erguvan renkte şeritler bulunan bir toga (toga praetexta) giymiş, dışarıda yürüdükleri zaman ise, birbirine bağlı dallardan mütevellit bir demete sarıllı çift ağızlı bir el baltasını (fasces) omuzlarında taşıyan on iki asker (lictiores) önlerinden kendilerine refakat etmiştir. Imperium'u sembolize etmekte olan gerek consul'lerin kişisel donanımı, gerekse önlerinde giden askerler ve onların donanımı, Etrüsk orijinli geleneğin bir devamıdır. Jacques Heurgon, *Daily Life of the Etruscans*, New York 1964, p. 44. Roma ordusu üzerindeki patricius'ların (aristokrat sınıf) tekelini kırarak plebs'lerinde (avam sınıf) orduya alınmasını temin eden, sınıflara ayırmak suretiyle, onun sistemli bir ordu olmasını sağlayan ve de ona phalanx düzeninde savaşmayı kazandıran Etrüskler olmuştur. H. H. Scullard, *a.g.e.*, pp. 222-225. Roma portre sanatındaki dış görünüşün tam olarak yansıtılmak istenmiş ve gerçekçiliğe yönelik üslubu, Etrüskler'in Roma sanatına bir mirasıdır. Gina Pischel, "Roma Sanatı", *Sanat Tarihi Ansiklopedisi-Görsel Güzel Sanatlar Ansiklopedisi I*, İstanbul 1981, s. 129. Roma'nın en çok bilinmesi yanı sıra, en önemli mitosu olarak kabul gören Remus ve Romulus efsanesindeki kurt motifi Asya bozkırları menşeli olup, Etrüskler aracılığıyla Batı Dünyası'na intikal etmiştir ki, bu efsanenin ürünü, Roma'nın sembolü vasfına haiz Remus ve Romulus'u emziren dişi kurt heykeli de bir Etrüsk eseridir. Otto J. Brendel, *Etruscan Art*, Harmondsworth, Middlesex 1978, p. 253; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara 1987, s. 120. Roma mimarisi, yol yapımı ve su taşıma teknikleri ile Tuscania düzeni ve atrium tarzını Etrüskler'e borçludur. Axel Boëthius, *Etruscan and Early Roman Architecture*, Harmondsworth, Middlesex 1987, pp. 90, 102; Mortimer Wheeler, *Roma Sanatı ve Mimarlığı* (çev. Zeynep Koçel Erdem), İstanbul 2004, s. 142, 143. Roma kentindeki Eski Çağın en eski ve en büyük circus'u olan Circus Maximus ile Cloaca Maxima ismini taşıyan kanalizasyon şebekesi Etrüskler tarafından inşa edilmiştir. Hugh Last, "The Kings of Rome", *The Cambridge Ancient History VII*, Cambridge 1964, pp. 370-406; Secda Saltuk, *Antik Çağda Hipodromlar, Circuslar*, İstanbul 2001, s. 21. Roma kentinde kurulmuş ilk tapınak olan Capitolium'daki Iuppiter Tapınağı; Iuppiter, Iuno ve Minerva'dan oluşan üçlü tanrı ideali; tanrıların antropomorfik karakteri, Etrüskler'in Roma din ve inanç sistemine armağanlarıdır. Sabahat Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları-Kısım I Cumhuriyet Devri*, İstanbul 1970, s. 19; Donald R. Dudley, *Roman Society*, Harmondsworth, Middlesex 1991, p. 22; Martin Thorpe, *Roma Mimarlığı* (çev. Rifat Akbulut), İstanbul 2002, s. 47; Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, İstanbul 2003, s. 21. Roma denilince ilk akla gelen imgeler arasında ön sırada yer alan Roma amphitheatrum'larındaki gladyatör dövüşleri Etrüsk orijinlidir. Michael Grant, *The World of Rome*, New York 1960, p. 142. Roma circus'larındaki Troia oyunları, Etrüskler'in Roma'ya bir hediyesidir. Jacques Heurgon, *a.g.e.*, p. 201. Tiyatro sanatının temel öncüleri olan satura ve fescennini versus, Etrüskler'in Roma'ya bir kalıttır. Sema Sandalcı, *Roma Edebiyatında Satura Türü-Kelimenin Kökeni ve Edebi Gelişimi*, İstanbul 2001, s. 15. Roma toga'sı, Etrüsk erkeği tarafından kullanılmış tebenna isimli pelerin çıkışlı bir giyim tarzıdır. Jacques Heurgon, *a.g.e.*, p. 176. Roma dış hekimliğinde uygulanmış köprü yöntemi, Etrüskler tarafından tatbik edilmiş usulün tekrarı mahiyetindedir. Ralph Jackson, *Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar* (çev. Şenol Mumcu), İstanbul 1999, s. 116. Roma, Latin alfabesini Etrüskler'den almış olup, Etrüskçe'den Latince'ye belirli sayıda sözcük transferi gerçekleşmiştir. Örneğin, Latince'deki; histrio (aktör), subulo (flütçü), atrium (açık merkezi oda, sofa, salon), persona (maske, rol, karakter) vb. sözcükler Etrüskçe kökenlidir. Raymond Bloch, *The Origins of Rome*, New York 1960, pp. 115, 116.

Gözi

Akademik
Bakış

233

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

Hititler'de Karaciğer Falı ve Kuş Uçuşu Falı

Yazılı belgelerde kendilerinden Bin Tanrılı⁶ olarak bahsedilen Hititler, kaderlerini bu tanrıların yönettiğine, yaşamları boyunca başlarına gelen tüm iyi ve kötü olayların, hastalık ve sağlığın onlar tarafından verildiğine inandıklarından, tanrılarını hoşnut etmeye, çok sayıda kurban ve bayram törenleri, dua ve adaklarla onlara karşı görevlerini eksiksiz yerine getirmeye son derece özen göstermişlerdir. Hattuşa'da (Çorum/Boğazköy) arkeolojik kazılar sırasında ortaya çıkarılmış ve devlet arşivlerine ait olan binlerce çivi yazılı tabletin çoğunluğunun dini içerikli olmasının nedeni tanrılara karşı duyulan bu korku ve saygıdır. Dinsel konularda yapılan hatalar ve işlenen çeşitli suçlar, tanrıların öfkelenmesine yol açacağından, insan için kötü sonuçlar meydana getirebilirdi. Bu bakımdan, tanrıların isteklerini öğrenmek ve kızmışlar ise, nedenlerini araştırıp, bularak öfkelerini gidirmek, Hititler açısından çok önemliydi. Bu nedenle, doğadaki bir takım olağanüstü olayları tanrıların insana kendiliklerinden verdikleri işaretler, isteklerinin belirtileri olarak yorumlama yoluna gitmişlerdir. Ancak, bir tür kehanet (omen)⁷ olan bu işaret gözlemlerini yeterli bulmayarak, tanrıların isteklerini, bir şeye öfkelenmişlerse, nedenlerini öğrenmek, ya da kendileri ile ilgili bazı somut sorulara yanıt alabilmek amacıyla bir takım teknikler aracılığına, yani fala (oracle) başvurmuşlardır. Hititler'in yaşamında kehanetten çok daha önemli bir yer tutan falcılığın kendine özgü yönü ise, bir takım somut sorunlara tanrılardan yanıt alabilmek amacıyla kullanılmış olmasıdır.⁸ Bir başka deyişle, falcılık, neredeyse, akılcı ve bilimsel şekilde işleyen evrensel bir aydınlanma aracına dönüşmüştür. Örneğin, askeri hareket sırasında doğru rotanın çizilmesi, kralın düşmanlarının kimliği ve yapacağı kö-

⁶ Hititler, Anadolu ve Suriye'de, kendi kültürlerinden farklı kültürlerle ve zaman zaman fethettileri halkların tanrıları ile temas halinde bulunmuşlardır. Hitit merkezi hükümeti bir yandan yerel kültürlerin hayatta kalmasını hoşgörüle karşılarken, diğer yandan, yabancı tanrıların benimsenmesi süreçleri aracılığıyla, topraklarındaki farklı dinsel gerçekleri bir araya getirip bir devlet kültürü içinde birleştirmeye çalışmıştır. Yabancı tanrıların Hitit pantheon'u içinde temsili, her bir tanrının kendi özellikleri temelinde olmuştur ki, bir şekilde, benzer özel niteliği olan tanrılar özümsemiştir. Bunlar, Hitit metinlerinde neden çok sayıda tanrı isminin yer aldığını açıklar. Tanrı ismi sayısı o kadar çoktur ki, bizzat Hititler kendi tanrılarından söz ederken, Bin Tanrı anlatımını kullanmışlardır. Stefano De Martino, *Hititler* (çev. Erendiz Özbayoğlu), Ankara 2003, s. 90. Tanrıların transferi psikolojik bir savaş taktiği özelliği de taşımaktaydı. Zira, bir kentin güç kaynağı niteliğindeki yerel tanrıların suretlerinin nakli ki, bu durum, o tanrıların vücuda gelmesi olarak görüldüğünden istenildiği zaman kopyalarının yapılamaması demektir, söz konusu tanrıların kültlerinin yerine getirilememesi ve kentin o tanrıların koruyucu etki ve güçlerinden mahrum kalmasını beraberinde getirmekteydi. Böylece, yeni tapınaklarında o tanrıların güçlerinden galip gelen taraf, yani Hititler yararlanıyordu. Birgit Brandau-Hartmut Schickert, *Hititler-Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu* (çev. Nazife Mertoğlu), Ankara 2004, s. 56. Bununla birlikte, hızlı bir askeri devlet kurma sonucu ortaya çıkan kültürel boşluğun doldurulmaya çalışılmasını (compensate) gözardı etmemek gerekmektedir. Ahmet Ünal, *a.g.e.*, s. 251.

⁷ Kehanet; doğal olayları, ya da insan yapısı nesnelere gözlemleyerek veya tanrısal güçlerle ilişki kurarak geleceği söyleme sanatı olarak tanımlanmaktadır. *Ana Britannica XII*, s. 396.

⁸ Belkis Dinçol, "Hititler'de Fal ve Kehanet", *Arkeoloji ve Sanat*, IV, V, 1979, s. 6, 7, 9.

görsel

Akademik
Bakış

234

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

tülükler, saray entrikaları, yeni kralın tahta çıkması için uygun zaman, kült işlemlerinin tanrıların isteğine uygun bir biçimde gerçekleştirilmesi gibi önemli durumlarda falcılığa başvurulmuştur.⁹ Mevcut Hitit fal metinlerinden anlaşıldığına göre, falların uygulanmasının genellikle aynı olduğu ortaya çıkmaktadır. Önce fala konu olan soru sorulmakta, sonra ne tür fal yapılıyor ise, onun uygulamasına geçilmekte ve sonunda saptanan olumlu sonuç [evet (SİG5)] veya olumsuz sonuç [hayır (NU.SİG5)] kaydedilmekteydi. Eğer falın sonucu istenilen biçimde değilse, diğer sorularla fala devam edilmekte, bazı hallerde ise, bir fal tekniğinde elde edilen yanıt, diğer fal teknikleri ile kontrol edilerek eylem elden geldiğince sağlama alınmaya çalışılmaktaydı.¹⁰ MÖ XIV. yy.ın ilk yarısında yaşamış bir Hitit prensi olan Kantuzili'nin duası, Hitit teolojisinde falcılığın önemini açıkca ortaya koymaktadır: "Ama (şimdi) tanrım kalbinin derinliklerinden gelerek isteğini ve rızasını açsın. O bana hatamı (açıklama) lütunda bulunsun ve ben de hatamı kabul edebileyim. Tanrım ya düşümde benimle konuşsun, tanrım bana isteğini açsın, (bana) (hata)mı tanıtsın da, ben de bileyim¹¹. Ya da falcı kadın¹² benimle konuşsun, (ya da) kurban falcısı karaciğeri (okuyarak) bana seslensin.". Bu metinden, yakarmış olduğu tanrı tarafından terk edildiği anlaşılan Kantuzili'nin, tanrısal hiddetin olası nedenlerini -tanrıların istekleriyle çelişerek Dünya'nın düzenine aykırı düşen girişim-

⁹ Daniel Schwemer, "Karaciğer Falı, Talih Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Düş Yorumları-Alamet Yorumunun Türleri ve İşlevleri", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu-1000 Tanırlı Halk*, Bonn 2002, s. 454.

¹⁰ Ali Muzaffer Dinçol, "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları-Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi I*, İstanbul 1982, s. 90.

¹¹ Hititler, tanrıların rüya yoluyla da insana isteklerini bildirebildiklerine inanmaktaydılar. Rüya aracılığıyla görünüp, dileklerini söyleyebilirler, herhangi bir nedenle kızmışlarsa, bunu açıklayabilirlerdi. İnsan, rüya yoluyla suçundan arındırılmasını tanrılarından dileyebilirdi. Ayrıca, doğal olarak görülen rüyanın yanı sıra, bir tür rüya falı denilebilecek, istihare rüyaları vardı ki, bunlar, Hititçe'de şuppi şeşk (dinsel bakımdan temiz uyku (incubation)) terimi ile ifade olunmuştur. Bu, belirli bir konuda tanrılarından yanıt almak için, dinsel yönden temizlenerek, rüya görmek için uykuya yatmaktı. Rüya unsurunun en önemli rol oynadığı dönem III. Hattuşili (MÖ 1275-1250) devri olmuştur. Örneğin, III. Hattuşili'nin zaman zaman rüyasına gerek öğütler veren Şamuha kenti İhtar'ı [Aşk ve Savaş Tanrı(ça)sı], Lawazantiya kenti (Elbistan/Kara Höyük) İhtar'ının rahibinin kızı Puduhepa ile evlenmesini rüya yoluyla kraldan istemiştir. Ancak, rüya ve istihare unsuru Hititler'de hiçbir zaman asıl fal teknikleri kadar kurumsallaşmış değildir. Bunun nedeni ise, rüyanın fal kadar geniş bir uygulama sahasının olmayışıdır. Belkis Dinçol, *a.g.m.*, s. 8.

¹² Hititler'de ritüeller, gereken etkinin sağlanması üzere, bu amaç için tutulan ehil kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Ritüel işlemler bütününde uzman olanlar arasında öne çıkanlar, aralarında birçok erkeğin de bulunduğu ve ağzında diş kalmamış yaşlı kadınlar izlenimi uyandırarak yanıtlanabilecek bir terim kullanmak gerekirse, kocakarı diye isimlendirilen kadınlardır. Bunlar için kullanılan Hitit terimi, tam olarak kocakarı değil de, doğum yaptıran dişli anlamına geldiği için, gerçekte, ebelere verilen bir isim olan haşava'dır. Bu ünvanı taşıyan kadınlar, her durumda, çoğu kez hekimler, kahinler, büyücü rahipler ve diğer ritüel gösteri, şifa, kutlama sanatları uygulamacıları ile işbirliği yapabilen, çok yönlü uzmanlardı. Trevor Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum* (çev. Müfit Günay), Ankara 2003, s. 219, 220.

görsel

Akademik
Bakış

235

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

ler veya davranışlar- araştırmakta olduğu anlaşılmaktadır.¹³ Yine, ülkeyi kasıp kavuran veba salgını yüzünden kişisel sorumluluk duygusuyla kıvranan Hitit kralı II. Murşili (MÖ 1339-1306) tanrılara şu şekilde yakarmaktadır: "(Siz) tanrılar, efendilerim Hatti ülkesinde salgın oldu. Hatti ülkesi salgın yüzünden baskı altında tutuldu. O, çok sıkıştırdı. Yirmi yıldan beri Hatti ülkesi çok (sayıda kayıplarla) ölüme sürüklendiğinden aklıma Tuthaliya'nın oğlu genç Tuthaliya konusu geldi. Tanrıdan fal yoluyla gerçeği öğrenmeye çalıştım. Tanrı tarafından (falda) genç Tuthaliya konusu saptandı. Genç Tuthaliya Hatti ülkesinin efendisi iken ona Hattuşa'nın prensleri, komutanları, binbaşılı, subayları, (önde gelenleri), askerlerinin ve araba savaşçılarının hepsi onun üstüne yemin ettiler. Babam da onun üstüne yemin (etti)."¹⁴

Hititler'in çeşitli fal teknikleri kullandıkları görülmekte olup, bunlar: 1-Karaciğer falı (KUŞ), 2-Kuş uçuşu falı (MUŞEN), 3-Talih falı (KİN), 4-Hurri kuş falı (MUŞEN HURRİ), 5-Yılan falı (MUŞ) şeklinde sıralanabilir.¹⁵

¹³ Daniel Schwemer, *a.g.m.*, s. 453.

¹⁴ Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu-Civi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, İstanbul 2001, s. 128. Hitit teolojisine göre, insan ölümlü ve günahkardır. İnsanın kendisi masum olsa bile, babasının günahı ona düşer, hastalık ve sefalet çeker, yürek acısı dindirilemez. Ancak, tanrılardan merhamet dilerse, tanrılar onu dinlerler. Çünkü, tanrılar merhametlidirler, kötü zamanların kurtuluş ümididirler. J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu* (çev. Esra Davutoğlu), Ankara 1999, s. 168. İnsanın günahı ülkenin, hatta bütün evrenin üzerine yağar ve veba salgını işlediği bir günahattan sonra insana verilen bir cezadır ki, bu yüzden tanrılar ülkeye gereken önemi vermemişlerdir. II. Murşili'nin babası I. Şuppiluliuma (MÖ 1380-1340) tahta geçmek için prens genç Tuthaliya'yı öldürmüştür. II. Murşili vebanın kökenini aramaya giderek ona son vermek istemiştir. Isabelle Klock-Fontanille, *Hititler* (çev. Nuriye Yiğitler), Ankara 2005, s. 67. Üstelik, bu hususta kollektif istihare yoluna dahi başvurmuştur. Belkis Dinçol, *a.g.m.*, s. 8.

¹⁵ Daliah Bawanypeck, *Die Rituale der Auguren*, Heidelberg 2005, s. 4-11. Anadolu kökenli olduğu anlaşılan talih falının teknik olarak nasıl işlediği bilinmemekle birlikte, zar atmak, bakla tanesi veya mikado oyun çubukları atıp, ortaya çıkan kombinasyondan bir takım sonuçlar çıkarmak gibi bir teknik kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Burada: iyilik, selamet, kötülük, yok olma, hayat, yaşam gücü, günah, hastalık, barış, gelişme, koruma, dua, hayırlı şey, uğursuz şeyler, olumluluk, olumsuzluk, öfke, ruh, düşünce, veba salgını, savaş, yıl, uzun yıllar, çözümlenme, görme gücü gibi soyut kavramlarla, taht, sandalye, silah, yol, kale, ülke, askerler, ateş, kan, ekmek, içki, vücut sıvısı gibi somut kavramlar ve düşman, kral, gözcü ve belirli kentlerin halkları ve nihayet çok sayıda tanrı, bilhassa koruyucu tanrılar sayılan nesnelere arasında yer alırlar. Oyun taşları iyi ve kötü olarak iki genel kategoriye ayrılmakta, iyilerin çoğunlukta olduğu durumlardan olumlu sonuç, kötülerin çoğunlukta olduklarında ise, olumsuz sonuç çıkarılmaktadır. Hititler'in Kizzuwatna'da (Kuzeyindeki Toroslar ile birlikte Çukurova) yaşayan Hurri'lerden almış oldukları ve yaygın biçimde kullandıkları Hurri kuş falı ise, günümüzde Çukurova'da hala var olan ve en iri kuşlar arasında sayılan toy kuşunun iç organlarının gözetlenmesine dayalı bir fal tekniğidir. Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu II*, İstanbul 2003, s. 129, 131. Hititler tarafından az uygulanmış olan yılan falı da, çok sayıda parsellere bölünmüş ve çeşitli isimler verilmiş -Bunlar: dinsel kavramlar ve yerler (tapınak, tanrının bayramları, tapınağın ve evin ocağı), dinsel olmayan yerler (ev, kral sarayı, büyük kapı, hapishane) ve somut kavramlar (yıl, uzun yıllar, yaşam, gelecek günler, ölüm tehlikesi, günah, hastalık, isyan, kargaşalık) olarak sınıflandırılabilir.- bir havuzun içine atılan su yılanları veya yılan balıklarının bu bölümler arasında gidip gelmelerinin gözlemlenmesine dayalı diğer bir fal tekniğidir. Ali Muzaffer Dinçol, *a.g.m.*, s. 91; Ahmet Ünal, *a.g.e.*, 2003, s. 132.

Görsel

Akademik
Bakış

236

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

Hititler, kültürleri MÖ II. bin yılda Yukarı Mezopotamya ve Kuzey Suriye'yi etki altına almış olan Hurriler'in Babil orijinli karaciğer falını kendilerine uyarlamışlardır.¹⁶ Öncelikle şunu ifade etmek icap eder ki, bu fal tekniğinde amaç, Babil'deki uygulandığı şekliyle genel anlamda hangi olayların meydana geleceği hususunda kehanette bulunmak değil, değinildiği üzere, bazı somut sorulara yanıtlar elde etmektir¹⁷. Babil karaciğer falcılığının Hurriler tarafından kullanışı sırasında Akkad terminolojisinin yerini çoğunlukla Hurri terminolojisine bırakmış olmasından ötürü, Hitit karaciğer falcılığında da Hurri terminolojisi hakimdir ve Hurrice'ye ait terimler, ilk heceleri şeklinde, yani kısaltılmış olarak kullanılmıştır. Bu kısaltmaların yanı sıra, daha az olarak da, Akkadca ve Sümerce terimlere de yer verilmiştir. Karaciğer falı, kendine has terminolojisi ve de özellikle kısaltılmış terimlere sahip olması dolayısıyla, anlaşılması en zor Hitit fal tekniğidir.¹⁸ Kullanılan terimlerin hangi anatomik noktaların karşılığı olduğu, günümüzde tespit edilememektedir.¹⁹ Falın uygulanması, tanrıları sunu olarak yeni kesilmiş ve hala seğirmekte olan bir koyunun karaciğerine yoğunlaşılacak üzere, iç organlarının (kalp, safra kesesi, bağırsaklar vb.) incelenmesine dayanmakta, yanıtı da, bunların bir takım özellikleri ki, karşılaşılan her olayın dışılık özel bir ön belirti karşılığıdır, dikkate alınarak olumlu veya olumsuz olarak saptanması şeklinde tecelli etmekteydi.²⁰ Hattuşa'da, karaciğer falında incelenen özelliklerin üzerine yazılmış olduğu ve öğrenim amacıyla, yani ders ve başvuru malzemesi olarak kullanıldığı sanılan, kilden yapılmış karaciğer modelleri ele geçmiştir (bk. Ek Şekil: 1).²¹

Karaciğer falı örnekleri: 1-"Majesteleri bu sene kışı Hattuşa'da geçirmek istiyor. Eğer majesteleri yukarıda Hattuşa'da (ikamet ettikleri sürece), majestelerinin elinden çıkabilecek bir günahattan korkmamızı gerektiren birşey yoksa, et falı iyi olsun."²² 2-"Birinci et falı olumsuz olsun, sonraki olumlu olsun. İlk ciğerin kalınlaşmış bölümü yukarı baktı: Olumsuz. Sonraki ciğerin ni,

¹⁶ Daniel Schwemer, *a.g.m.*, s. 453.

¹⁷ Babil'deki kehanet inancı, bir defa tespit edilen belirti veya görüntüden sonra meydana gelen olayların, aynı belirtiler tekrar görüldüğünde aynı şekilde tekrarlanacağı varsayımına, yani sonuçların genelleştirilmesine dayanmaktaydı. Örneğin, bir kulağı eksik, kusurlu bir bebek doğduğunda ülkenin başına bir felaket geleceği şeklindeki bir kehanet, tek kulağı eksik her bebek doğduğunda yinelecektir. Oysa, Hititler'de kehanet unsuru, arada sırada oluşan bazı doğa dışı olayların, tanrıların verdikleri işaretler olarak gözlenmesinden öteye gitmemiştir. Çoğunluğu, Hurriler vasıtasıyla Babil'den Hititler'e geçen, fakat, ayrı bir dünya görüşünün ürünleri olan kehanet türleri, Hititler tarafından ancak kendi bünyelerine, yani anlayış ve kafa yapısına uyduğu oranda kabul görmüş, bazıları Akkadca'daki asıllarından Hititçe'ye çevrilmekle birlikte, genellikle büyük bir kısmı uygulama alanına girmeyen yabancı bir literatür malzemesi olarak kalmıştır. En fazla kullanılanı ise, Ay, Güneş ve yıldızların işaretleri, Ay ve Güneş tutulmaları, kuyruklu yıldızların işaretleri gibi astrolojik kehanet türleridir. Belkis Dinçol, *a.g.m.*, s. 7, 8.

¹⁸ Belkis Dinçol, *a.g.m.*, s. 8, 10.

¹⁹ Ali Muzaffer Dinçol, *a.g.m.*, s. 90.

²⁰ Trevor Bryce, *a.g.e.*, s. 168; Stefano De Martino, *a.g.e.*, s. 103.

²¹ Ali Muzaffer Dinçol, *a.g.m.*, s. 90; Daniel Schwemer, *a.g.m.*, s. 453.

²² Ahmet Ünal, *a.g.e.*, 2003, s. 132.

Gazi

Akademik
Bakış

237

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

şi, ki ve (yolu)nun sol tarafında bir bere var; GAR içine büzülmüştür. On iki bağış sak kıvrımı: Olumlu.”²³

Hititler'in kullandıkları bir diğer fal tekniği de, Anadolu kökenli olan ve en erken örnekleri II. Mursili döneminde görülen kuş uçuşu falıdır.²⁴ Falın uygulaması ise, belirli bir zaman süresinde, görüş alanı içinde kalan kuşların gözlemlenmesi neticesinde, bu kuşların, fal sorusunun yanıtını ya belirlemeleri, yani onaylamaları, ya da reddetmeleri üzerine kuruludur.²⁵ Bu amaçla, fal kuşları denilen ve sayıları kırkı geçen kuş türü dağ, bayır, ırmak vadileri, su birikintileri ve diğer doğal habitatlarında büyük bir titizlikle gözetlenmişlerdir.²⁶ Sadece kuşların uçuş şekilleri, düzenleri ve yönleri, konmaları ve kalkmaları değil, çıkardıkları sesler, gagalarının büküldüğü yönler, ayaklarının hareketi gibi münferit davranışları da takip edilmiştir.²⁷ Kuşların gözlemlenmesi maksadıyla, Kızılırmak ve Yeşilirmak Vadisi ile Bafra, Ceyhan, Seyhan ve Göksu deltalarını kadar gidilmiş, tıpkı günümüz ornitologları (kuş bilimi uzmanı) gibi kuş sürülerinin yakalanabilmesi için de, bazen günler, haftalar, hatta aylarca sabırla beklenilmek zorunda kalınmış ve elde edilen sonuçlar vakit kaybedilmeksizin mektuplar veya özel ulaklar vasıtasıyla ulaştırılmıştır.²⁸

Kuş uçuşu falı örneği: “Majesteleri seferden geri döndüklerinde tanrıların ayinlerini kutlayacaktır. Kral ve kraliçe Hattuşa'da kışlayacaklar ve kral ve kraliçe, Halep kenti Fırtına Tanrısı'nın Şimşek Bayramı'nı orada Hattuşa'da kutlayacaklardır. (Ayrıca) Yıl Bayramı'nı da orada kutlamak istiyorlar. Bereket (?) kuşlarını orada toplayacaklar. Çiğdem (?) vakti geldiğinde, tanrılara çiğdem (çiçeği) koyacaklar. Ey tanrılar, eğer Hattuşa kentini kral ve kraliçe için Halep Fırtına Tanrısı'nın (Fırtına Bayramı'nı kutlamak ve) kışı geçirmek için kayıtsız şartsız uygun buluyorsanız, kral ve kraliçenin başına gelebilecek ölüm (veya) ciddi bir hastalıktan endişe etmememiz gerekiyorsa (ve) eğer kötülük ta oraya kadar yayılmayacaksa, ey tanrılar, Hattuşa'yı kral ve kraliçe için Halep kenti Fırtına Tanrısı'nın (Fırtına Bayramı'nı kutlamak üzere) kışlamaları için uygun buluyorsanız, (bu durumu) üçüncü günün büyü (?) kuşları tespit etsinler. Kartal kalkıp uçtu; gagasını ileriye doğru tutuyor, harrani kuşu (ise) yerde (?) ve gagasını ters (?) çevirmiş. Aliliya kuşu iyi parselden çıktı ve öteye doğru gitti. Arsintathi kuşu uçarak (?) yolun ötesine (geçti). Aramnanza kuşu öte tarafa doğru geçti. İkinci günde zahurlitnzi kuşu ...'den, kartal ise ön taraftan iyi parselden geldi ve gitti. Bir tilki koşarak (?) öteye doğru, yolun öte tarafına geçti gitti. Üçüncü günde aliliya kuşu öte tarafa doğru gitti; ama kartal dolaşmakta (?), gagası öteye dönük. Bir büyü yaptık. Aliliya kuşu iyi parselden çıktı ve gitti. Pattarpalhi kuşu dolaşmakta (?). Harrarani kuşu yolun ötesinde

²³ Ali Muzaffer Dinçol, *a.g.m.*, s. 90.

²⁴ Belkis Dinçol, *a.g.m.*, s. 10; Ahmet Ünal, *a.g.e.*, 2003, s. 129.

²⁵ Daniel Schwemer, *a.g.m.*, s. 454.

²⁶ Ahmet Ünal, *a.g.e.*, 1999, s. 259.

²⁷ Trevor Bryce, *a.g.e.*, s. 168.

²⁸ Ahmet Ünal, “Hititler’de Fal”, *Arkeo Atlas*, III, 2004, s. 45.

görsel

Akademik
Bakış

238

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

kanat çırparak (?) öte tarafa gitti. (Kuş falcıları)²⁹ Pihatarhu ve GE6.ŞEŞ şöyle (yorumlarlar): (Kuşlar) olumlu işaret verdiler.”³⁰

Etrüskler'de Karaciğer Falı ve Kuş Uçuşu Falı

Etrüskler, Eski Çağda Etruria olarak isimlendirilen, günümüzde ise, Tosca-na, Lazio'nun kuzey bölümü ve Umbria'nın batı şeridi kapsamındaki bölgeye denk gelen Orta İtalya'nın batısındaki yerleşim sahasında, MÖ VIII. yy. ile MÖ I. yy. arasında tarih sahnesinde kalmışlardır.³¹

Etrüskler tarafından yazılmış tarihi veya edebi bir metnin henüz ele geçmemiş olması nedeniyle³², Etrüsk tarih ve kültürü hakkında yalnızca Latin ve Grek yazarlar tarafından kaleme alınmış eserler [örneğin, Titus Livius (MÖ 59-MS 17)/Ab Urbe Condita (Kentin Kuruluşundan İtibaren) & Herodotus/Historiai (Tarih)] -Bunlar, Etrüskler'e dair yazılmamış olup, sadece bahis-ler oranında yer almaktadırlar.- ile arkeolojik kazılar sonucunda gün ışığına çıkmış Etrüsk buluntularından bilgi sahibi olunabilmektedir.³³

Etrüskler'in dini ve inanışları politeizm üzerine kurulmuştur.³⁴ Bunun yanı sıra, Romalılar tarafından tamamına Etrusca Disciplina (Etrüsk Düzeni) veya Libri Tagetici (Tages'in Kitapları)³⁵ ismi verilen vahiy niteliğinde üç adet

²⁹ Hititler'de kuş uçuşu falını gerçekleştiren kişi, Hititçe'de LÚ MUŞEN.DÚ terimi ile karşılanmış olup, kuş yakalayıcı, kuş uçuşunu izleyen, kahin anlamlarına gelmektedir. Christel Rüster-Erich Neu, *Hethitisches Zeichenlexikon*, Wiesbaden 1989, s. 102.

³⁰ Ahmet Ünal, *a.g.e.*, 1999, s. 261.

³¹ Michael Grant, *The Etruscans*, New York 1980, p. 9; Elif Tül Tulunay, *Etrüsk Sanatı*, İstanbul 1992, s. 13.

³² MÖ VII. yy. ile Milat'ın ilk yılları arasına tarihlenen yaklaşık 13.000 Etrüskçe yazıt, ekseriyeti kısa cümleciklerden meydana gelen belli kalıplarda mezar ve adak yazıtlarıdır. Massimo Pallottino, *a.g.e.*, p. 267; Ellen Macnamara, *Everyday Life of the Etruscans*, New York 1987, p. 185; Graeme Barker-Tom Rasmussen, *The Etruscans*, Oxford 2001, p. 94. Çoğu zaman sağdan sola doğru olmak üzere, Grek harfleri ile yazılmış bu yazıtların hemen hepsi okunmuş olmasına karşın, sınırlı sayıda sözcük hariç -bazı tanrı, mitolojik kahraman, şahıs, eşya, ay, sayı isimleri; hı-sımlığı ifade eden bazı sözcükler; bazı ünvanlar, fiiller vd.-, anlamlandırılmaları imkan dahilinde girmemiştir. Sabahat Atlan, *a.g.e.*, s. 8; Graeme Barker-Tom Rasmussen, *a.g.e.*, pp. 98, 99. Hint-Avrupa dil ailesi mensubu diller gibi yazılmayan ve muhtemelen onlara benzer konuşul-madığı düşünülen, başka dil aileleriyle de akrabalık bağı kurulamayan Etrüskçe henüz deşifre edilememiştir. Emeline Richardson, "An Archaeological Introduction to the Etruscan Language", *Etruscan-Life and Afterlife* (ed. Larissa Bonfante), Detroit, Michigan 1986, pp. 215, 229; James P. Mallory, *Hint-Avrupalılar'ın İzinde-Dil, Arkeoloji ve Mit* (çev. Müfit Günay), Ankara 2002, s. 109.

³³ Nigel J. Spivey-Simon Stoddart, *Etruscan Italy*, London 1990, pp. 13, 17.

³⁴ Aldo Massa, *The World of the Etruscans*, New York 1973, p. 117.

³⁵ Etrusca Disciplina'nın Etrüskler'in kendilerine ait yazılı bir örneği günümüze intikal etmemiş olup, Latin ve Grek yazarların [örneğin, Marcus Terentius Varro (MÖ 116-27), M. T. Cicero, T. Li-vius, Marcus Annaeus Seneca (MÖ 55-MS 37), Gaius Plinius Secundus (MS 23-79), Ambrosius Theodosius Macrobius (MS V. yy.in ilk çeyreği), Ioannes Laurentius Lydos (MS 490-552), Lu-cius Mestrius Plutarchus (MS 46-126), Ioannes Zonaras (MS XI. yy. sonu-XII. yy. ortası)] eser-lerinde küçük parçalar şeklinde bahsi geçmektedir. Alain Hus, *a.g.e.*, pp. 89, 94. Etrusca Dis-ciplina, Etrüskler'in Romalılar'a naklettikleri birçok kültürel miras arasında yer almakta olup, Roma din ve inanç sisteminde mühim bir yer işgal etmektedir. Roma aristokrasisi [consul, prator, quaestor, promagistratus, aedilis curulis, tribunus, censor, governer, dictator, magistra-

Gazi

Akademik
Bakış

239

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

Etrüsk gizli öğreti kitabı (Libri Haruspicini, Libri Fulgurales, Libri Rituales)³⁶ bulunmaktadır ki, bunlar, Etrüsk teolojisi içinde çok özel bir yere sahiptir.³⁷

Bu kitaplardan Libri Haruspicini, kurban edilen hayvanın karaciğerinin³⁸ incelenmesine dayalı olarak, tanrıların isteklerinin öğrenilmesine dair gizli bilgi-

tus equitatus, consularis tribunus, rex, triumviri, decemviri, senator, imperator (Bu cümleden; Gaius Octavius Augustus (MÖ 27-MS 14), Tiberius Claudius Nero (MS 14-37), Tiberius Claudius Nero Germanicus (MS 41-54), Marcus Aurelius Severus Alexander (MS 222-235) ve hatırlanarak I. Constantinus (MS 307-337), Flavius Claudius Iulianus (MS 360-363), I. Theodosius (MS 379-395) misal olarak gösterilebilir.)] siyasi, sosyal ve askeri olayların istikametini tayin etmekte Etrusca Disciplina'yı etkin bir şekilde kullanmıştır. G. Herbig, "Etruscan Religion", *Encyclopaedia of Religion and Ethics V* (ed. J. Hastings), New York 1912, pp. 532, 537, 538. Örneğin, L. M. Plutarchus, *Vitae Parallelae/Theseus & Romulus* (Paralel Hayatlar/Theseus & Romulus) isimli eserinde, Roma'nın kurucusu ve ilk kralı olan Romulus'un (MÖ 753-715), Roma kentini Etrusca Disciplina uyarınca nasıl kurduğunu ayrıntılı olarak yazmaktadır. *Plutarchus XI*. T. Livius'un *Ab Urbe Condita* isimli eserinde, plebs tribunus'ları G. Licinius Stolo ile L. Sextius Lateranus'un girişimleri sonucu MÖ 367'de hayatiyet kazanan ve plebs'lerin consul olabilmelerinin yolunu açan Leges Licinia-Sextiae'nin (Licinius-Sextius Kanunları) oluşumu esasında senatus'ta yaşanan münazaraların işlendiği aktarılmış, avispicium'un gerek geçmişte, gerekse halihazırda Roma Dünyası'nda ne denli mühim bir yer işgal ettiğini izlemek mümkündür. Yine, T. Livius aynı eserde, MÖ 340'da vuku bulan Latinler Savaşı sırasında, Roma ordusunun harbe kalkışmadan önce bir kurban adadığını ve bu kurbanın karaciğerini inceleyen haruspex'in o dönemin consul'leri T. Manlius Torquatus ve P. Decius Mus'a karaciğerin olağan konumunda bulunduğunu belirttiğini ve bu işareti alan Roma ordusunun tanrıların kendi yanında olduğuna inanarak muharebeye giriştiğini kaydetmektedir. *Livius VI.41 & VIII.6*. Gaius Suetonius Tranquillus'un (MS 69-140) *De Vita Duodecim Caesarum* (On İki Caesar'ın Yaşamı) isimli eserinde, ilk Roma imparatoru G. O. Augustus'un ölümü ve ölümü sonrası tanrılaştırılmasına değinilen yazıma göre, bir yıldırım düşmesi yüzünden heykelinin üzerindeki yazıttan isminin (Caesar) ilk harfi olan C'nin silinmesi, yalnızca yüz gün ömrü kaldığı ve ölümünden sonra tanrı makamına ulaşacağı şeklinde yorumlanmıştır. Zira, 100 sayılı için C harfi kullanılması yanı sıra, Caesar adından geri kalan aesar, Etrüskçe'de tanrı anlamına gelmektedir. *Suetonius II.97*.

³⁶ M. T. Cicero'nun *De Divinatione* (Kehanet Üzerine) isimli eserindeki yazım uyarınca, bu kitapların ortaya çıkışı şu şekilde gerçekleşmiştir: "Bir çocuk kadar küçük, lakin, bir ihtiyaç gibi saçları beyaz ve yüzü buruşuk olan Tinia'nın [Juppiter/Zeus (bütün tanrıların hükümranı ve Göklerin Tanrısı)] torunu Tages, Tarquinii'de bir çiftçi tarlasını sürer iken, sabanın açtığı yarıktan toprağın altından çıkar. Daha sonrasında, Etrüsk krallarına gizli öğretileri aktarıp ve tekrar toprağın altına girerek kaybolur. Tages'in gizli öğretileri yazıya geçirilerek kayıt altına alınır.". Raymond Bloch, *The Etruscans*, London 1958, p. 143. Bu geleneksel söylencede geçen kayıt altına alınmış kitaplardan Libri Fulgurales; yıldırım ve gök gürlemesinin gözlemlenmesine dayalı olarak, tanrıların isteklerinin öğrenilmesi ile ilgili gizli bilgileri içermekte idi. James Wellard, *The Search for the Etruscans*, New York 1973, p. 149. Etrüskler tarafından trutnut frontac, Romalılar tarafından ise, fulgurior olarak isimlendirilen din adamı, yıldırım ve gök gürlemesinin gökyüzünün hangi kısmından geldiğini ve yıldırımın nereye düştüğünü müşahade ederek tanrısal iradeyi tahkim etmekteydi. Massimo Pallottino, *a.g.e.*, p. 166; Jacques Heurgon, *a.g.e.*, p. 227; Georges Dumézil, *Archaic Roman Religion With an Appendix on the Religion of the Etruscans II*, Baltimore, Maryland 1996, pp. 637, 643. Libri Rituales ise; insan hayatını, insanın ölüm sonrası hayatını, kavmi ve devleti tanzim eden talimatlar dair gizli bilgileri içermekte idi. Alain Hus, *a.g.e.*, p. 94. İnsan, kavim ve devlet hakkında bir adetler öğretisi olan bu kitap; insan hayatında izlenmesi gereken tutum ve davranışlar, insanı ölüm sonrası bekleyen kader, kavmin ve devletin kaderi, savaş ve barış dönemleri, kavim ve ordunun sistematize edilmesi, kentlerin kurulması ve tapınakların inşasıyla ilgili gizli bilgileri kapsamaktaydı. Raymond Bloch, *a.g.e.*, 1958, p. 143; Jacques Heurgon, *a.g.e.*, p. 224.

³⁷ Raymond Bloch, *a.g.e.*, 1958, pp. 142, 143; Georges Dumézil, *a.g.e.*, p. 637.

³⁸ Etrüskler, vücuttaki diğer bütün uzuvlardan daha büyük ve kalın olduğu için, hayatın merkezini kalp değil, karaciğer olduğunu düşünmekte idiler. Graeme Barker-Tom Rasmussen, *a.g.e.*, p. 228.

Görsel

Akademik
Bakış

240

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

leri içermekte idi.³⁹ Etrüskler tarafından netsvis olarak isimlendirilen din adamı ki (bk. Ek Şekil: 4a & 4b), Roma'da bu ritüeli gerçekleştiren din adamına haruspex⁴⁰ adı verilmektedir⁴¹ (bk. Ek Şekil: 6), karacığırın vücuttaki olağan yerini, rengini ve biçimini bilmekte, organın farklı bölgelerine ait özelliklerin ve olağan durumdan sapmaların tanrıların isteklerine tercüman olduğundan hareketle, tanrısal iradeyi belirlemektedir.⁴² 1877 de Piacenza yakınlarındaki Grossolengo'da bulunan koyun karacığır modelinin, karacığır falında netsvis için bir öğrenim malzemesi olarak görev yaptığı düşünülmektedir.⁴³ Üstünde; piramit, yarım küre ve yan yatmış koni şeklinde üç çıkıntı yer almakta olup, on altı göksel bölgeye paylaştırılmış kırk tanrının adları yazılıdır (bk. Ek Şekil: 3).⁴⁴ Tanrılar, büyük olasılıkla, henüz saptanamamış belli bir düzene göre gruplandırılmıştır.⁴⁵ Bu model, mikro kozmosu temsil ederek, makro kozmosu yansıtmaktadır.⁴⁶ Zira, karacığır falı felsefi anlamda; tanrısal, kozmik ve insani olmak üzere, üç başvuru düzlemi arasındaki bağıntıyı varsaymaktadır. Sözün kısası, bu fal tekniği sayesinde makro kozmos ile mikro kozmos aynı düzlemde bir araya gelmektedir.⁴⁷

³⁹ Ellen Macnamara, *The Etruscans*, London 1990, p. 62.

⁴⁰ Haruspex Latince bir sözcük olup, iç uzuvlardan kehanette bulunan kahin anlamına gelmektedir. Sina Kabağaç-Erdal Alover, *Latince-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995, s. 267. Roma'da haruspex tarafından gerçekleştirilen kehanet işine ise, extispicium (Latince'de exta=iç uzuvlar; scipio=bakmak; extispicium=iç uzuvlara bakmak) ismi verilmektedir. Çiğdem Dürüşken, *Antik Çağda Yaşamın ve Ölümin Bilinmesine Yolculuk-Roma'nın Gizem Dinleri*, İstanbul 2000, s. 22.

⁴¹ Roma'da Vesta (Ocak Tanrıçası), Penates (kilerin koruyucu kutsal ruhları) ve Laris (Koruyucu Ev Tanrısı) gibi aile tanrılarını yatıştırmak için uygun ritüelleri yerine getirmek aile reisinin (pater familias) görevidir. Buna benzer bir işlevi, toplum adına baş din adamları ve yüksek derecedeki görevliler [magistratus (örneğin, consul, dictator, praetor, censor, tribunus plebis, quaestor, aedilis curulis)] yerine getirmektedirler. Din adamları, mesleki bir sınıf oluşturmayı, yüksek derecedeki görevlilikleri de ellerinde bulunduran ve ordulara komuta eden aristokrat sınıf mensubuydular ki, haruspex'ler ve augur'lar bu kişilerin en önemlileri arasında yer almaktaydılar. Din adamlarının tümü ise, devlet dininin başı olan Pontifex Maximus'un (yüksek din adamı) yetkesi altındaydılar. Tim Cornell-John Matthews, *Roma Dünyası-İletişim Atlası Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi V* (çev. Şadan Karadeniz), İstanbul 1988, s. 94.

⁴² Larissa Bonfante, "Daily Life and Afterlife", *Etruscan-Life and Afterlife* (ed. Larissa Bonfante), Detroit, Michigan 1986, p. 265; Çiğdem Dürüşken, *a.g.e.*, 2000, s. 22; Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi-Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna II* (çev. Ali Berktaş), İstanbul 2003, s. 142.

⁴³ Georges Dumézil, *a.g.e.*, pp. 650, 651.

⁴⁴ Sibylle Von Cles-Reden, *The Buried People-A Study of the Etruscan World*, New York 1955, p. 75; Emeline Richardson, *The Etruscans-Their Art and Civilization*, Chicago 1976, p. 235; Elif Tül Tulunay, *a.g.e.*, s. 140.

⁴⁵ Mircea Eliade, *a.g.e.*, s. 158.

⁴⁶ Graeme Barker-Tom Rasmussen, *a.g.e.*, p. 232.

⁴⁷ Makro kozmos-mikro kozmos benzeşmesi öğretisi, Etrüsk tarih anlayışı olgusu hakkında da bilgi vermektedir. Etrusca Disciplina uyarınca, insan, kavim, devlet; kozmosu yöneten benzer kurullarla düzenlenmiş bir ömre sahiptir. Etrüskler'in katı bir kozmik ve varoluşsal determinizme inanmakta olduklarından söz edilmiştir. Oysa, birçok geleneksel toplumun paylaştığı arkaik bir anlayış söz konusudur. İnsan, yaratılışın büyük ritimleriyle uyum içerisindeydi. Çünkü, kozmik, tarihi, insani bütün varoluş halleri, kendi özgül başvuru düzlemlerinde hayatın döngüselliklerinin mükemmel örneğini yinelemektedir. Mircea Eliade, *a.g.e.*, s. 142, 143.

Gözi

Akademik
Bakış

241

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

Etrüskler, birtakım kuşların gökyüzündeki pozisyonları ile uçuş istikametlerinin gözlemlenmesine dayalı olarak da, tanrısal iradeyi sorgulamışlardır.⁴⁸ Kuş uçuşu falını icra eden Etrüsk din adamı ki, Roma'da özellikle kartal ve akbaların uçuşuna istinaden bu ritüeli gerçekleştiren din adamına augur⁴⁹ adı verilmektedir⁵⁰ (bk. Ek Şekil: 7), kuşlar vasıtasıyla tanrılardan gelecek olan iyi veya kötü arzuların tercümanı vazifesini üstlenmiştir.⁵¹ Bu kişinin ayırt edici malzemesi ise, elinde taşımakta olduğu ucu kıvrık asasıydı (bk. Ek Şekil: 5).⁵² Falın tatbik edileceği mekan olarsa, kuşların rahatlıkla izlenmesine müsait niteliğe sahip ya bir kayalığın üstü, ya da yapay bir platform tercih edilmekte idi.⁵³ Roma'da augur görevini, kendisine tahsis edilen kutsal alanda bulunan yüksekçe bir yerde [templum (Tapınak manasına gelen; İngilizce, Fransızca'daki temple, Almanca'daki tempel ve İtalyanca'daki tempio sözcükleri templum'dan gelmektedir.)] ve ayakta durarak yerine getirmiştir.⁵⁴ Ayrı olarak, Etrüskler'in bir kentin kuruluşu esnasında kuş uçuşu falı aracılığıyla ilk önce kent akslarını belirledikleri bilinmektedir. Bunun en iyi örneği ise, Marzabotto'dur.⁵⁵ Lakin, şunu ifade etmek gerekir ki, Etrüskler'de bu fal tekniği, karacığer ile yıldırım ve gök gürlmesi fal tekniklerine nispetle arka planda kalmıştır.⁵⁶

⁴⁸ Ellen Macnamara, *a.g.e.*, 1990, p. 62. Kuş uçuşu falı, Libri Rituales öğretisinin kapsamına girmektedir. Sibylle Von Cles-Reden, *a.g.e.*, p. 85.

⁴⁹ Augur Latince bir sözcük olup, kuşbilici anlamına gelmektedir. Sina Kabağağaç-Erdal Alovera, *a.g.e.*, s. 51. Roma'da augur tarafından gerçekleştirilen kehanet işine ise, avispicium (Latince'de avis=kuş; scipio=bakmak; avispicium=kuşlara bakmak) ismi verilmekteydi. Hense-Leonard, *Hellen-Latin Eski Çağ Bilgisi II* (çev. Suad Yakup Baydur), İstanbul 1953, s. 430; Çiğdem Dürüşken, *a.g.e.*, 2003, s. 10.

⁵⁰ Roma'da augur, kuşların uçuşu yanı sıra, onların sesini ve yem yiyişini, hatta horoz ve tavukların yine sesini ve yem yiyişini de takip etmek suretiyle görevini ifa etmiştir. Hense-Leonard, *a.g.e.*, s. 430; Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma-Antik Akdeniz Uygarlıkları* (çev. Suat Kemal Angı), Ankara 2005, s. 355.

⁵¹ Sibylle Von Cles-Reden, *a.g.e.*, pp. 85, 86; Çiğdem Dürüşken, *a.g.e.*, 2003, s. 10.

⁵² Graeme Barker-Tom Rasmussen, *a.g.e.*, p. 228. Roma'da augur tarafından taşınan ucu kıvrık asa, lituus ismini almaktadır ki, bu sözcük Latince'de augur sopası anlamına gelmektedir. Sina Kabağağaç-Erdal Alovera, *a.g.e.*, s. 348; Graeme Barker-Tom Rasmussen, *a.g.e.*, p. 228. Benzeri forma sahip olan asa, Anadolu'da hükümdar ve din adamları tarafından da kullanılmış olup, örneğin, Alaca Höyük orthostatları ile Hitit İmparatorluk Dönemi'ne (MÖ 1450-1200) ait rölyeflerde gözlemlenebilmektedir ve de Hititler'de GİŞkalmuş ismini taşımaktadır (bk. Ek Şekil: 2a & 2b). G. A. Wainwright, "The Teresh, the Etruscans and Asia Minor", *Anatolian Studies*, IX, 1959, p. 210; Sedat Alp, *Hitit Güneşi*, Ankara 2005, s. 18.

⁵³ Nigel J. Spivey-Simon Stoddart, *a.g.e.*, p. 112.

⁵⁴ Charles Freeman, *a.g.e.*, s. 355.

⁵⁵ Nigel J. Spivey-Simon Stoddart, *a.g.e.*, pp. 112-114. Eski ismi bilinmediği için burada bulunan köyün bugünkü adıyla anılan Marzabotto, Reno Nehri'nin oluşturduğu sel ovası üzerinde MÖ VI. yy.'ın sonlarında kurulmuş olup, doğu-batı yönünde üç geniş cadde ile buna dik açılı kuzey-güney yönünde bir ana eksen ve çok sayıda dar sokaktan oluşmaktadır. E. J. Owens, *Yunan ve Roma Dünyasında Kent* (çev. Cana Bilsel), İstanbul 2000, s. 104.

⁵⁶ Massimo Pallottino, *a.g.e.*, p. 162.

Sonuç

Hititler yoğun biçimde Hatti, Mezopotamya ve Hurri etkileri altında kalmış olmalarına rağmen, ulusal kimliklerini yitirmemişler, aksine kendilerine özgün ve Yakın Doğu'da benzeri olmayan yüksek düzeyde bir uygarlık yaratmışlardır. Sahip oldukları rasyonalist ve realist tutumlarıyla, dilleri ve dinleri birbirlerinden ayrı düzinelerce halkla birlikte yarım bin yıl süresince yaşamayı başarmışlardır.⁵⁷ Her şeyi öğrenmeye açık olmaları ve de kendilerine mantıklı gelen her şeyi benimseyip kendi kültürleriyle bütünleştirmeleri, tesis ettikleri hayranlık uyandırıcı medeniyetin mühim bir temel taşı olarak karşımızda durmaktadır. İnanç sahasında sergiledikleri hoşgörü ve yararcılık bu hususun tezahürüdür.⁵⁸ Hitit kültüründe dua ve kült işlemlerinin yanı sıra, falcılık dinsel yaşamın, etkileri küçümsenemeyecek olan ana unsurları arasında olup, bazı önemli öğeleri Babil ve Hurriler'den alınmış olsa da, Eski Doğu Dünyası'nda eşsizdir. Daha evvel işaret edildiği üzere, nerede ise, akılcı ve bilimsel biçimde işleyen universal bir aydınlanma aracına dönüşmüş olması, ona, benzersiz etiketini temin etmektedir.⁵⁹

Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünü belirleyen nedenlerden birini oluşturan Ege Göçleri'ne (Deniz Kavimleri Göçleri) (MÖ XIII. yy.in sonları ile XII. yy.in başları) katılan kavimler arasında yer alan Turshalar⁶⁰ Etrüskler'e idantifiye edilmektedir.⁶¹ Bu husus, Etrüskler'in Anadolu orijinli olmaları⁶² yanı

⁵⁷ Türkler'in MS XVI. yy.da kendi Orta Asya özellikleri ile Pers, Arap, Bizans ve eski Anadolu geleneğinden faydalanarak yarattıkları Osmanlı Uygarlığı'na değin, böyle başarılı ve özgün bir sentez örneği Anadolu'da bir daha gerçekleşmemiştir. Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara 1998, s. 114-116.

⁵⁸ Birgit Brandau-Hartmut Schickert, *a.g.e.*, s. 56, 57, 325.

⁵⁹ Daniel Schwemer, *a.g.m.*, s. 453, 454.

⁶⁰ Tursha ismi Mısır yazıtlarında Trš.w şeklinde geçmektedir ki, bu sözcük Toorshah olarak telaffuz edilmektedir. Massimo Pallottino, *a.g.e.*, p. 55.

⁶¹ H. H. Scullard, *a.g.e.*, p. 40; Stefano De Martino, *a.g.e.*, s. 74.

⁶² Etrüskler, Grekler tarafından Tyrrhenoi, Tyrsenoi; Romalılar tarafından Tusci, Etrusci isimleriyle anılırlar iken, kendilerine ise, liderlerinden birinin adına bağıntılı Rasna, Rasenna isimlerini vermişlerdir. *Halicarnassus Dionysius I.30*; Otto-Wilhelm Von Vacano, *The Etruscans in the Ancient World*, New York 1960, p. 1. Herodotus, *Historia* isimli eserinde, Lydia kralı Atys'in oğlu Tyrrhenus önderliğindeki bir topluluğun, beliren kıtlık nedeniyle, deniz yoluyla İtalya'ya göç ettiğini ve onun adına izafeten de Tyrrhenler ismini aldıklarını yazmaktadır. *Herodotus I.94*. İsmi tanrı Manes'in oğlu Atys'dan alan Atyad sülalesi, Hitit kralı IV. Tuthaliya (MÖ 1250-1220) ile çağdaştır. Veli Sevin, "Lydialılar", *Anadolu Uygarlıkları-Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi II*, İstanbul 1982, s. 278. Anadolu'da MÖ II. bin yılda Herodotus'un bahsettiği gibi şiddetli kuraklıklar sebebiyle sık sık açlık baş göstermiştir. Elif Tül Tulunay, ile söyleşi, "Antik Çağ'da İtalya'da Yaşamış Doğu Kökenli Bir Halk-Etrüskler", *Bilim ve Ütopya*, CXXXVIII, 2005, s. 11. Bu durum, Hititler'e ait metinlerden takip edilebilmektedir. MÖ 1211 de Mısır firavunu Merneptah Siptah'ın (MÖ 1219-1210), Hititler'e gemiler dolusu tahıl göndererek yardımda bulunmuş olması, vakianın bir göstergesidir. Ali Muzaffer Dinçol, *a.g.m.*, s. 51. Dendrokronolojik araştırmalar da, bu dönemde normalin çok altında yağış kaydedildiğini, yani kuraklık hüküm sürdüğünü desteklemektedir. Örneğin, Gordion'da ele geçen ve MÖ 1200 lere tarih-

sıra, Hitit kültürü ile temas durumunda bulunmuş olabileceklerini berabere-
rinde getirmektedir⁶³. Lakin, Hititler'in Etrüskler'den hiç bahsetmemeleri ise,

nen bir tahta parçası üzerindeki ince ağaç halkaları bunun bir delilidir. Elif Tül Tulunay, *a.g. söyleşi*, s. 11. Çünkü, ağaçlar her yıl gövdelerinde yeni bir halka oluştururlar. Bu halka, bol yağışlı yıllarda kalın, az yağışlı yıllarda ise, ince olur. Bu yoldan, ağaçların ne zaman dikildikleri ve geçmiş yıllarda iklimin nasıl geçtiği belirlenmektedir. Clare Goff, *Arkeoloji* (çev. Nejat Ebcioğlu), İstanbul 1979, s. 21. Ayrıca, bir Etrüsk kenti olan Populonia'daki mezarlarda bulunan kılıçlar, Hititler'in Kadeş Savaşı'nda (MÖ 1285) kullanmış oldukları kılıçlarla; kamalar, Kıbrıs Adası'ndaki Enkomi'de ele geçen ve MÖ XIII. yy.ın sonları ile MÖ XII. yy.ın başlarına tarihlenen kamalarla; bazı silahlar ise, Kafkaslar ve Hazar arasındaki Taliş bölgesinde bulunan silahlarla benzerlik göstermektedir. Yine, Pozzuoli, Civita Vecchia, Roma başta olmak üzere, İtalya'nın batı kıyı şeridinde ele geçen ağır el baltaları, Orta Anadolu'nun değişik yerlerine yayılmış durumda bulunan ağır el baltalarına benzemektedir ki, bunların bir kısmı, Troia'nın MÖ 1240-1100 e tarihlenen Troia VIIb katındaki örnekleriyle tıpa tıpa aynıdır. G. A. Wainwright, *a.g.m.*, pp. 203, 204. Troia VIIb katı ise: 1-VIIb1 (MÖ 1240-1190), 2-VIIb2 (MÖ 1190-1100) olmak üzere, iki alt kata sahiptir. Ege Göçleri'ne katılan ve Mısır firavunu III. Ramses'le (MÖ 1198-1167) savaşan kavimlerin VIIb2 katı yerleşmesinde ikamet ettikleri tespit edilmektedir. Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1995, s. 247. Troia sözcüğü ise, Anadolu dilleri, ya da Grekçe ile izah edilemez. Halbuki, Etrüskçe'deki truaia, labirent anlamına gelmektedir ki, Troia'nın tarihi kimliğine yaraşan bir mana taşımaktadır. Wilhelm Brandenstein, "Etrüsk Meselesinin Şimdiki Durumu", *II. Türk Tarih Kongresi*, IX/2, İstanbul 1943, s. 214. Mısır'daki Memphis Nekropolü'nün yabancılara tahsis edilmiş bir kısmına Rasetau ismi verilmesi de, Rasenna ile Tursha isimleri arasında bağlantı kurulması açısından dikkate değerdir. Elif Tül Tulunay, *a.g. söyleşi*, s. 15. Bu bağlamda, Herodotus'un aktarımındaki göç eden topluluğun, MÖ VIII. yy.da İtalya'da tesis edilen hakimiyet ve kültürün yaratıcısı Etrüskler'in ataları olan Turshalar'ın küçük bir grubu olması imkan dahilinde olup, bu olayı MÖ XIII. yy.ın sonlarına yerleştirmek icap etmektedir. G. A. Wainwright, *a.g.m.*, p. 203; Mario Torelli, "History: Land and People", *Etruscan-Life and Afterlife* (ed. Larissa Bonfante), Detroit, Michigan 1986, p. 49.

⁶³ Etrüsk kültürü ile Hitit kültürü arasında dikkate değer başka benzerlikler de bulunmakta olup, Etrüsk ve Hitit kültürel temasına dair ipuçları taşımaktadırlar: Etrüsk grifon, arslan ve sfenks tasvirleri, Hitit grifon, arslan ve sfenks tasvirlerine benzemektedir. Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, 1995, s. 177, 178. Etrüskler'deki calcei repandi ismi verilen ucu kıvrık ayakkabı ile tutulus adlı konik başlık da, Hitit ucu kıvrık ayakkabı ve konik başlıklarına benzemektedir. Massimo Pallottino, *a.g.e.*, p. 224; Henry Harrel-Courtés, *a.g.e.*, p. 208. Etrüskler'in idare sistemi olan On İki Kent Birliği'nin (Etrüsk Otonom Kent Devletleri Konfederasyonu) ilki, Tyrrhenus'un hisımı veya vekili Tarchon tarafından tesis edilmiş olup, Tarchon, bu birliğin merkezi olan Tarquinii kentinin de -Tarquinii kentin Latince'deki ismidir. Etrüskçe'deki asli şekli ise, Tarchna'dır. - kurucusudur ki, kentin adı Tarchon ismine dayanmaktadır. Hugh Hencken, *Tarquinius and Etruscan Origins*, London 1968, p. 18; H. H. Scullard, *a.g.e.*, p. 84. Luwiler'in ve Geç Hitit Kent Devletleri'nin (MÖ 1200-650) fatih anlamına gelen Firtına Tanrısı Tarhunt'tur. Bu ad, Hititçe'de tarh (fet-hetmek) fiilinden gelen Tarhunna biçimiyle Hititler tarafından da kullanılmıştır. Aynı zamanda, Etrüskçe'deki Tarchon'un orijini'dir. Oliver Robert Gurney, *a.g.e.*, s. 119. Etrüsk kültürü ile Anadolu kültürü arasındaki kültürel benzeşmeler Hititler ile de sınırlı değildir: Etrüskler'deki On İki Kent Birliği, on iki kentten oluşan Pan-Ionia (Ionia Birliği) şekliyle İonia'da; Etrüsk kadınının toplumsal statüsü ise, benzer şekliyle Anadolu'da birçok yerde karşımıza çıkmaktadır. Wilhelm Brandenstein, *a.g.m.*, s. 213, 214; Raymond Bloch, *a.g.e.*, 1958, p. 116. Etrüsk kaya mezarları, Phrygia kaya mezarlarına; Etrüsk tümülüsleri, Lydia tümülüslerine; Etrüsk mezar freskleri, Lydia mezar fresklerine; Etrüsk müzik enstrümanları, Phrygia ve Lydia müzik enstrümanlarına; Etrüsk metal ve özellikle altın işçiliği, askos ve rhyton formları, bucchero'ları Anadolu'daki karışıklıklarına; Etrüsk kazanları, Urartu kazanlarına; Etrüskler'in su kanal sistemleri, Urartular'ın su kanal sistemlerine benzemektedir. M. André Piganiol, "Oriental Characte-

Görüş

Akademik
Bakış

244

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

muhtemelen, hiçbir vakit Hititler'in nüfuzu altına girmemiş olmaları ile izah olunabilir.⁶⁴ Bu bağlamda, Etrüskler'deki mevcut karaciğer ve kuş uçuşu fal tekniklerine, Hititler vasıtasıyla kendilerine intikal etmiş olan Doğu mirası gözüyle bakılmaktadır.⁶⁵ Bir farklı deyişle, Hititler'in transferde aracı rolü üstlendikleri anlaşılmaktadır.⁶⁶ Görünen odur ki, Hititler aracılığıyla Etrüskler'e, Etrüskler yoluyla da Roma'ya geçmiş olan kültürel bir edininim söz konusudur. Hititler Doğu ile Avrupa arasında köprü başı görevi üstlenmişlerdir.⁶⁷

Bilindiği üzere, Batı medeniyetinin esası Grek ve Roma kültürleridir.⁶⁸ Bu çalışma içerisinde izlenebildiği gibi, Roma kültürünün ise, Etrüsk ve Doğu medeniyetine ait gözardı edilemeyecek öğeleri bünyesinde barındırdığı örneklendirilebilmektedir. Bu olgu da, Roma'nın, dolayısıyla Batı medeniyetinin irdelenmesine alışılmıştan farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Kuşkusuz Romalılar, genişliği, kurumlarının ömrü ve tutarlı yapısıyla tarihin gelmiş geçmiş en büyük imparatorluklarından birisini kurmuşlar, Batı Avrupa'daki ülkelerin pek çoğu ve bunların Amerika kıtası ve Pasifik Okyanusu'ndaki uzantıları geniş çapta bu yapıdan esinlenmiştir. Roma'nın Grek uygarlık kalıtını olduğu gibi alıp özümsemeyi başardığı da aşikardır. Oysa, modern çağlara değin haketmedikleri şekilde unutulmuşluğa terk edilen Hititler ile Etrüskler'e dair atılan her adım, Grek ve Roma medeniyetleri kadar ileri, hatta bir çok konuda daha önde, iki uygarlık portresi sunmaktadır. Ancak, ilim adamlarının adeta yap-boz oynarcasına parçaları tek tek birleştirip, hayranlık uyandırıcı bu iki topluma ait tabloları tamamlayabilmeleri için, daha katetmeleri gereken uzun bir yol ve süreç önlerinde uzanmaktadır. Son olarak, gelecekte Hititler ve Etrüskler'e ait ele geçebilecek yeni bulgular vasıtasıyla, her iki toplumun kültürel temasına ilişkin daha sarıh bir görüntünün ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

AKURGAL Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1995.

AKURGAL Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara 1998.

ALP Sedat, *Hitit Çağında Anadolu-Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, İstanbul 2001.

ristics of the Etruscan Religion", *CIBA Foundation Symposium on Medical Biology and Etruscan Origins* (eds. G. E. W. Wolstenholme-C. M. O'Connor), Boston 1959, pp. 60, 61; G. A. Wainwright, *a.g.m.*, p. 209; Henry Harrel-Courtés, *a.g.e.*, p. 12; Baki Öğün, "Urartu Araştırmalarının Anadolu, Yunanistan ve Etrüsk Tarihi ve Arkeolojisi Bakımından Önemi", *VI. Türk Tarih Kongresi*, IX/6, Ankara 1967, s. 67; Elif Tül Tulunay, *a.g.e.*, s. 132; Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, 1995, s. 177, 178.

⁶⁴ Wilhelm Brandenstein, *a.g.m.*, s. 215.

⁶⁵ G. Jacopi, "Etrüsk Meselesi ve Bunun Şarktaki Vaziyeti", *II. Türk Tarih Kongresi*, IX/2, İstanbul 1943, s. 1058; G. A. Wainwright, *a.g.m.*, pp. 210, 211.

⁶⁶ Belkıs Dinçol, *a.g.m.*, s. 8.

⁶⁷ Helmut Uhlrig, *Avrupa'nın Anası Anadolu* (çev. Yasemin Bayer), İstanbul 2007, s. 161.

⁶⁸ Donald R. Dudley, *a.g.e.*, p. 18.

gazi

Akademik
Bakış

245

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

- ALP Sedat, *Hitit Güneşi*, Ankara 2005.
- Ana Britannica VI, VIII, XII, İstanbul 1993.
- ATLAN Sabahat, *Roma Tarihinin Ana Hatları-Kısım I Cumhuriyet Devri*, İstanbul 1970.
- BARKER Graeme-Tom Rasmussen, *The Etruscans*, Oxford 2001.
- BAWANYPECK Daliah, *Die Rituale der Auguren*, Heidelberg 2005.
- BLOCH Raymond, *The Etruscans*, London 1958.
- BLOCH Raymond, *The Origins of Rome*, New York 1960.
- BOËTHIUS Axel, *Etruscan and Early Roman Architecture*, Harmondsworth, Middlesex 1987.
- BONFANTE Larissa, "Daily Life and Afterlife", *Etruscan-Life and Afterlife* (ed. Larissa Bonfante), Detroit, Michigan 1986, pp. 232-278.
- BRANDAU Birgit-Hartmut Schickert, *Hititler-Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu* (çev. Nazife Mertoğlu), Ankara 2004.
- BRANDENSTEIN Wilhelm, "Etrüsk Meselesinin Şimdiki Durumu", *II. Türk Tarih Kongresi*, IX/2, İstanbul 1943, s. 211-219.
- BRENDEL Otto J., *Etruscan Art*, Harmondsworth, Middlesex 1978.
- BRYCE Trevor, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum* (çev. Müfit Günay), Ankara 2003.
- CORNELL Tim-John Matthews, *Roma Dünyası-İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi V* (çev. Şadan Karadeniz), İstanbul 1988.
- DE MARTINO Stefano, *Hititler* (çev. Erendiz Özbayoğlu), Ankara 2003.
- DİNÇOL Ali Muzaffer, "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları-Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi I*, İstanbul 1982, s. 17-120.
- DİNÇOL Belkıs, "Hititler'de Fal ve Kehanet", *Arkeoloji ve Sanat*, IV, V, 1979, s. 6-10.
- DUDLEY Donald R., *Roman Society*, Harmondsworth, Middlesex 1991.
- DUMÉZIL Georges, *Archaic Roman Religion-With an Appendix on the Religion of the Etruscans II*, Baltimore, Maryland 1996.
- DÜRÜŞKEN Çiğdem, *Antik Çağda Yaşamın ve Ölümün Bilinmesine Yolculuk-Roma'nın Gizem Dinleri*, İstanbul 2000.
- DÜRÜŞKEN Çiğdem, *Roma Dini*, İstanbul 2003.
- ELIADE Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi-Gotama Budha'dan Hristiyanlığın Doğuşuna II* (çev. Ali Berktaş), İstanbul 2003.
- FREEMAN Charles, *Mısır, Yunan ve Roma-Antik Akdeniz Uygarlıkları* (çev. Suat Kemal Angı), Ankara 2005.
- GAIUS SUETONIUS TRANQUILLUS, *Lives of the Twelve Caesars* (transl. H. M. Bird), Ware, Hertfordshire 1997.
- GOFF Clare, *Arkeoloji* (çev. Nejat Ebcioğlu), İstanbul 1979.
- GORE Rick (ed.), "The Eternal Etruscans", *National Geographic*, CLXXIII/6, 1988, pp. 696-749.
- GRANT Michael, *The World of Rome*, New York 1960.
- GRANT Michael, *The Etruscans*, New York 1980.
- GURNEY Oliver Robert, *Hititler* (çev. Pınar Arpaçay), Ankara 2001.
- HALICARNASSUS DIONYSIUS, *The Roman Antiquities I, II* (transl. Earnest Cary), London 1990.
- HARREL-COURTÉS Henry, *Etruscan Italy*, New York 1964.
- HENCKEN Hugh, *Tarquinius and Etruscan Origins*, London 1968.

görsel

Akademik
Bakış

246

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

- HENSE-Leonard, *Hellen-Latin Eski Çağ Bilgisi II* (çev. Suad Yakup Baydur), İstanbul 1953.
- HERBİG G., "Etruscan Religion", *Encyclopaedia of Religion and Ethics V* (ed. J. Hastings), New York 1912, pp. 532-540.
- HERODOTUS, *Herodot Tarihi I-IX* (çev. Müntekim Ökmen), İstanbul 1991.
- HEURGON Jacques, *Daily Life of the Etruscans*, New York 1964.
- HUS Alain, *The Etruscans*, New York 1961.
- JACKSON Ralph, *Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar* (çev. Şenol Mumcu), İstanbul 1999.
- JACOPI G., "Etrüsk Meselesi ve Bunun Şarktaki Vaziyeti", *II. Türk Tarih Kongresi*, IX/2, İstanbul 1943, s. 1051-1062.
- KABAĞAÇ Sina-Erdal Alova, *Latince-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995.
- KAFESOĞLU İbrahim, *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara 1987.
- KLOCK-FONTANILLE Isabelle, *Hititler* (çev. Nuriye Yiğitler), Ankara 2005.
- LAST Hugh, "The Kings of Rome", *The Cambridge Ancient History VII*, Cambridge 1964, pp. 370-406.
- LUCIUS MESTRIUS PLUTARCHUS, *Selected Lives-The Lives of the Noble Grecians and Romans* (transl. Thomas North), Ware, Hertfordshire 1998.
- MACNAMARA Ellen, *Everyday Life of the Etruscans*, New York 1987.
- MACNAMARA Ellen, *The Etruscans*, London 1990.
- MACQUEEN J. G., *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu* (çev. Esra Davutoğlu), Ankara 1999.
- MALLORY James P., *Hint-Avrupalılar'ın İzinde-Dil, Arkeoloji ve Mit* (çev. Müfit Günay), Ankara 2002.
- MASSA Aldo, *The World of the Etruscans*, New York 1973.
- OWENS E. J., *Yunan ve Roma Dünyasında Kent* (çev. Cana Bilsel), İstanbul 2000.
- ÖĞÜN Baki, "Urartu Araştırmalarının Anadolu, Yunanistan ve Etrüsk Tarihi ve Arkeolojisi Bakımından Önemi", *VI. Türk Tarih Kongresi*, IX/6, Ankara 1967, s. 65-71.
- PALLOTTINO Massimo, *The Etruscans*, Harmondsworth, Middlesex 1955.
- PIGANIOL M. André, "Oriental Characteristics of the Etruscan Religion", *CIBA Foundation Symposium on Medical Biology and Etruscan Origins* (eds. G. E. W. Wolstenholme-C. M. O'Connor), Boston 1959, pp. 56-63.
- PISCHEL Gina, "Roma Sanatı", *Sanat Tarihi Ansiklopedisi-Görsel Güzel Sanatlar Ansiklopedisi I*, İstanbul 1981, s. 122-141.
- RICHARDSON Emeline, *The Etruscans-Their Art and Civilization*, Chicago 1976.
- RICHARDSON Emeline, "An Archaeological Introduction to the Etruscan Language", *Etruscan-Life and Afterlife* (ed. Larissa Bonfante), Detroit, Michigan 1986, pp. 215-231.
- RÜSTER, Christel-Erich Neu, *Hethitisches Zeichenlexikon*, Wiesbaden 1989.
- SALTUK Secda, *Antik Çağda Hipodromlar, Circuslar*, İstanbul 2001.
- SANDALCI Sema, *Roma Edebiyatında Satura Türü-Kelimenin Kökeni ve Edebi Gelişimi*, İstanbul 2001.
- SCHWEMER Daniel, "Karaciğer Falı, Talih Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Düş Yorumları-Alamet Yorumunun Türleri ve İşlevleri", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu-1000 Tanırlı Halk*, Bonn 2002, s. 453-455.
- SCULLARD H. H., *The Etruscan Cities and Rome*, Ithaca, New York 1979.

görsel

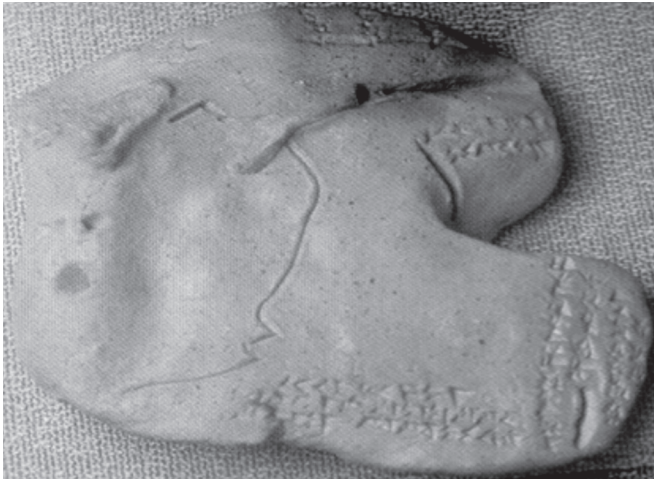
Akademik
Bakış

247

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

- SEVİN Veli, "Lydiyalılar", *Anadolu Uygarlıkları-Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi II*, İstanbul 1982, s. 275-308.
- SPIVEY Nigel J.-Simon Stoddart, *Etruscan Italy*, London 1990.
- THORPE Martin, *Roma Mimarlığı* (çev. Rifat Akbulut), İstanbul 2002.
- TITUS LIVIUS, *Roma Tarihi-Şehrin Kuruluşundan İtibaren (Ab Urbe Condita) V-X* (çev. Sabahat Şenbark), İstanbul 1999.
- TORELLI Mario, "History: Land and People", *Etruscan-Life and Afterlife* (ed. Larissa Bonfante), Detroit, Michigan 1986, pp. 47-65.
- TULUNAY Elif Tül, *Etrüsk Sanatı*, İstanbul 1992.
- TULUNAY Elif Tül, ile söyleşi, "Antik Çağda İtalya'da Yaşamış Doğu Kökenli Bir Halk-Etrüskler", *Bilim ve Ütopya*, CXXXVIII, 2005, s. 9-18.
- UHLIG Helmut, *Avrupa'nın Anası Anadolu* (çev. Yasemin Bayer), İstanbul 2007.
- ÜNAL Ahmet, *Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1999.
- ÜNAL Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu II*, İstanbul 2003.
- ÜNAL Ahmet, "Hititler'de Fal", *Arkeo Atlas*, III, 2004, s. 45.
- VERNESI Cristiano vd., "The Etruscans: A Population-Genetic Study", *American Journal of Human Genetics*, LXXIV/4, 2004, pp. 694-704.
- VILLEY Michel, *Roma Hukuku Güncelliği* (çev. Bülent Tahiroğlu), İstanbul 2000.
- VON CLES-REDEN Sibylle, *The Buried People-A Study of the Etruscan World*, New York 1955.
- VON VACANO Otto-Wilhelm, *The Etruscans in the Ancient World*, New York 1960.
- WAINWRIGHT G. A., "The Teresh, the Etruscans and Asia Minor", *Anatolian Studies*, IX, 1959, pp. 197-213.
- WELLARD James, *The Search for the Etruscans*, New York 1973.
- WHEELER Mortimer, *Roma Sanatı ve Mimarlığı* (çev. Zeynep Koçel Erdem), İstanbul 2004.

EKLER

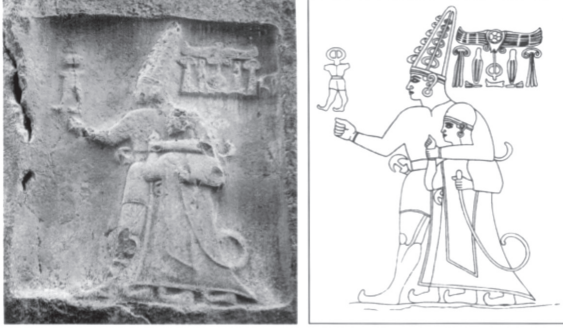
Şekil 1: Hitit Karaciğer Modeli (MÖ XIII. yy., Kil) (Ünal, 2004: 45)

görsel

Akademik
Bakış

248

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

Şekil: 2a & Şekil: 2b

Tanrı Şarruma'nın Koltuğu ve Koruması Altında IV. Tuthaliya
(MÖ 1220, Yazılıkaya B Galerisi'nde Rölyef) & (Rölyefin Çizimi)
(Alp, 2005: 20)

Şekil 3: Etrüsk Karaciğer Modeli (MÖ III/II. yy., Bronz) (Gore, 1988: 735)

Şekil: 4a & Şekil: 4b

Netsvis (MÖ IV. yy., Bronz El Aynasında Figür) & (Aynanın Çizimi)
(Von Vacano, 1960: II) & (Bloch, 1960: 147)

Şekil 5: Kuş Uçuşu Falı Bakıcısı Etrüsk Din Adamı
(MÖ VI. yy., Tarquinii'deki Augur'lar Mezarı'nda Fresk) (Gore, 1988: 722)

Şekil 6: Haruspex (Çömelmiş Vaziyetteki Kişi)
(Rölyef) (Massa, 1973: 128)

Şekil 7: Augur (Rölyef)
(Massa, 1973: 132)

Gos

Akademik
Bakış

250

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009